

Roma Hukuku (4. hafta)

PROF. DR. AHMET NADI GÜNAL

ARŞ. GÖR. ALAZ TARHAN

Genel Kavramlar

***IUS* KAVRAMI**

Latince *ius* hem hak hem de hukuk anlamına gelmektedir. Roma Hukuku'nda *ius*, *actio* ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Öyle ki Roma'da hak sahipliği dava sahipliği ile denk bir vaziyettedir ve davası olmayan bir haktan söz edilemez.

Roma Hukuku'nda hakka dair ayrımlar karşımıza çıkmaktadır. Bu ayrımlardan en önemlisi «ayni hak – şahsi hak» ayrımıdır, bu ayrım ise bu haklara ilişkin açılan «ayni dava – şahsi dava» ayrımına dayanmaktadır.

Genel Kavramlar

Haklara sahip olabilme ve borç altına girebilme ehliyeti/yeteneği **hak ehliyeti** olarak adlandırılmaktadır. Çağdaş hukuklarda her insanın hak ehliyetine sahip olduğu kabulü varken, Roma Hukuku'nda hak ehliyetine her insanın sahip olamadığı görölmektedir. Nitekim Roma Hukuku'nda hukuken kişi olarak tanınmanın, yani hak ehliyetine sahip olmanın üç koşulu vardır:

- 1) Özgür olmak
- 2) Yurttaş olmak
- 3) Baba egemenliği altında bulunmamak

Bu bağlamda, Roma'da bir kimsenin hak ehliyetine sahip olup olmadığını tespit etmek için, o kimsenin özgürlük durumu (*status libertatis*), yurttaşlık durumu (*status civitatis*) ve aile durumu (*status familiae*) gözden geçirilmelidir.

Hak Ehliyeti

Özgürlük Durumu (*Status Libertatis*)

Roma Hukuku'nda, özgürlük şartını sağlayabilen kimseler ikiye ayrılmaktaydı: Doğuştan özgür (*ingenuus*) ve *libertus* (azatlı).

Kölelerin Durumu

Köleler her ne kadar *ius naturale* kapsamında insan ve kişi sayılıyor olsalar da, *ius civile* tarafından hakkın süjesi değil ama objesi sayıldıkları için, herhangi bir şekilde bu kapsamda sayılmamakta ve bu şartı yerine getirememekteydi.

Kölelerin yaptıkları hukuki işlemlerden doğan haklar kendilerine ait olamıyordu, bu haklar *ipso iure* efendilerinin oluyordu, borçlardan ise efendi sorumlu olmamakta ve kendisine bu anlamda bir dava açılmamaktaydı. Dolayısıyla kölelerin yapmış oldukları hukuki işlemlerden ötürü efendileri adına **eksik borç** doğardı.

Hak Ehliyeti

Zengin Romalılar hukuken kendilerine ait olan ama iş ve işlemler yapabilsinler diye kölelerine **peculium** adı verilen bir sermaye verirlerdi. Bu sermayeyi işleyen ve kullanabilen köle, efendisi adına hak doğurabilmekte ama borç doğuramamaktaydı. Efendinin sorumlu tutulamamasının sakıncalarını gören *praetor*'lar, kölenin yaptığı işlemde efendi aleyhine, *peculium* miktarı ile sınırlı olacak şekilde alacaklılar lehine bir dava tanıdı.

Kölelerin işlemiş olduğu haksız fiillerden ötürü ise tabii değil, ama medeni sorumlulukları doğmaktaydı. Fakat zarar görenin köleye dava açabilmesi, kölenin azat edilmesine bağlıydı. Bunun sakıncalarını önlemek adına **noxal sorumluluk** kavramı ortaya çıkarılmış, kölelerin işledikleri haksız fiillerden ötürü efendilerinin sorumluluğuna gidilebilecek **actio noxalis** ihdas edilmiştir. Bu davaya göre mahkum edilecek efendi, isterse ilgili haksız fiil için saptanacak para cezasını öder, isterse haksız fiili işlemiş köleyi zarar gören kişiye teslim ederdi; bu iki şekilde efendi sorumluluktan kurtulurdu.

Hak Ehliyeti

Yurttaşlık Durumu (*Status Civitatis*)

Roma Hukuku'nda hak ehliyeti sahibi olmanın ikinci şartı yurttaş olmaktır.

Roma yurttaşu olan anne ve babanın çocukları kendiliğinden Roma yurttaşlığını kazanmaktaydı. Ama bunun için anne ve babanın, *ius civile*'ye göre geçerli bir evlilik yapmış olmaları gerekmektedir.

Yurttaşlık, yurttaşlık tanıma yolu ile de kazanılabilmekteydi.

Belirli koşulların yerine getirilmesiyle azat edilmiş köleler (azatlı) de yurttaşlık kazanabilmekteydi.

Hak Ehliyeti

Aile Durumu (*Status Familiae*)

Roma Hukuku'ndaki aile, çağdaş aile kurumuna benzememektedir. Roma'da aile, kan bağına dayalı (***cognatio* hısımlığı**) hısımların oluşturduğu birlikten ziyade hukuki bir birlik (***agnatio* hısımlığı**) görünümü arz etmektedir.

Roma'da aile, kendi hukukuna tabi anlamına gelen ***sui iuris*** statüsünde bulunan ve bu şekilde ailede hak ehliyetine sahip tek kişi olan **aile babası (*pater familias*)** ve baba egemenliği altında bulunan ve hak ehliyetine sahip olmayan ***alieni iuris*** (başkasının hukukuna tabi) kimselerin oluşturduğu topluluktur.

Aile babası, aile üyeleri üzerinde geniş yetkilere sahiptir. Aile babasının aile üzerinde sahip olduğu yetkiler bütününe **baba egemenliği (*patria potestas*)** adı verilmektedir.

Özet olarak, Roma Hukuku'nda hak ehliyetine sahip olmanın aile durumu bağlamındaki şartı, ***sui iuris*** olmak, yani baba egemenliği altında bulunmamaktır.

Hak Ehliyeti

Hak Ehliyetini Kısıtlayan Diğer Nedenler

Köleler, azat edildikleri takdirde hak ehliyetini kazanabilmekteydi, ama özellikle kamu hukuku alanında birtakım haklardan yine de yoksun bırakılırdı.

Toplumca onur kırıcı ve küçümsenen davranışları gerçekleştirdikleren yahut dürüst ve namuslu bir insan gibi davranmamalarından ötürü aleyhlerine dava açılarak mahkum edilen kişiler **şerefsiz (*infamis*)** sayılır ve buna bağlı olarak kamu hukuku ve özel hukuk bakımından birçok haktan mahrum bırakılırdı.

Kadınların kamu hukuku bakımından hiçbir hakkı söz konusu değildir, özel hukuk bakımından ise çok sınırlı hak sahibi olabilmektedir.

Hak Ehliyeti

Çağdaş medeni hukukta olduğu gibi Roma Hukuku'nda da kişilik doğumla başlamakta ve ölümlerle sona ermektedir.

Roma Hukuku'nda ölümün yanı sıra, hak ehliyetini sağlayan şartlardan herhangi birisinin kaybedilmesi halinde de hak ehliyeti kaybedilmiş veya sınırlanmış olurdu. Bu durumlara genel olarak ***capitis deminutio*** adı verilmekteydi. Özgürlüğün kaybedilmesi *capitis deminutio maxima*, yurttaşlığın kaybedilmesi *capitis deminutio media*, aile babalığı vasfının kaybedilmesi (yahut bir aile babasının egemenliğinin altına girilmesi) ise *capitis deminutio minima* olarak ifade edilmektedir.

Bununla birlikte gaiplik, Roma Hukuku'nda tanınmış bir hukuki olgu değildi.

Tüzel Kişiler

Roma Hukuku'nda tüzel kişilik geç doğmuş bir kavramdır, bu sebeple tüzel kişilik Roma'da sistem halinde gelişme imkanı bulamamıştır.

Roma kişilik tanınmış olan topluluklardan en eskisi ve en önemlisi ***Populus Romanus*** denilen Roma Devleti'dir. İmparatorluk Dönemi'nde *Populus Romanus*'un yerini ***Senatus Populusque Romanus (S.P.Q.R)*** almıştır.

Bunun yanı sıra Roma'da esnaf, zanaatçı ve tüccarların kurduğu cemiyetler olan *collegium*'lar, dini dernekler olan *sodalitas*'lar tüzel kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Roma'da mal topluluğu anlamına gelen vakıflar, Klasik Hukuk Dönemi'nde mevcut değildir.